

УДК 343.982.3:623.444(09)

Голоколосова Алла Сергіївна – науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ХОЛОДНУ ЗБРОЮ

Розглянуто питання щодо становлення, розвитку, перспектив криміналістичного вчення про холодну зброю. Розкрито можливості зазначеного виду дослідження та сфери його застосування. Здійснено аналіз теоретичних підходів до визначення цього вчення в системі криміналістики. З'ясовано ключові підходи доктринального бачення розвитку криміналістичного дослідження холодної зброї.

Ключові слова: холодна зброя; вогнепальна зброя; криміналістичне дослідження; сліди застосування холодної зброї; трасологія.

На тлі фундаментальних соціально-економічних перетворень останніх років не спостерігається зниження рівня злочинності. Незважаючи на заходи, яких уживає держава, успіхи в боротьбі з цим антисуспільним явищем є незначними та не можуть задовольнити суспільство. Нині в Україні діє чимало злочинних угруповань, що вчиняють убивства, розбійні напади з нанесенням тілесних ушкоджень. Усі ці злочини вчиняють із застосуванням зброї чи інших предметів, що використовують як зброю. Особливу небезпеку становлять злочини, під час учинення яких використовують холодну зброю, оскільки вона є найбільш поширеною, доступною для широкого кола осіб, а також зручною для носіння й раптового застосування. З огляду на це, у нашій державі за незаконне носіння, виготовлення та

розповсюдження холодної зброї чинним законодавством передбачено кримінальну відповідальність. У ч. 2 ст. 263 Кримінального кодексу України зазначено, що носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу караються або штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від 120–240 год, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років [1–2].

Ми проаналізували статистичні дані за останні три роки (2013–2015 рр.), завдяки чому отримали певну інформацію щодо вчинення на території України злочинів із використанням холодної зброї. У 2013 р. такі злочини становили 0,22 % від кількості всіх зареєстрованих, у 2014 р. – 0,19 %, а в 2015 р. – 0,15 %. Отже, можна констатувати незначне зменшення кількості учинених правопорушень. Водночас, якщо зважати, що кількість учинених правопорушень у 2014 та 2015 рр., найбільш імовірно, зазначено без урахування невідконтрольних Україні територій, можна дійти висновку, що динаміка скоєння злочинів із використанням холодної зброї за останні роки якщо суттєво й не зросла, то принаймні залишається стабільною та потребує більш ретельного дослідження.

Правильна класифікація злочинних дій залежить передусім від того, наскільки точно буде встановлено групову приналежність предмета – речового доказу з метою віднесення його до холодної зброї, встановлення його виду (різновиду), зокрема способу виготовлення, а також його технічного стану. Багатоманітність видів холодної зброї, специфіка її конструкції, форми, розмірів та інших характеристик потребують ґрунтовних спеціальних знань, що стосуються її криміналістичної оцінки. Зазначені питання здебільшого можуть бути вирішені за допомогою криміналістичної експертизи [3].

Під час відкриття кримінального провадження за фактом виявлення в особи предмета з ознаками холодної зброї експерт, оглядаючи місце події, здійснює огляд виявленого предмета, а слідчий призначає криміналістичну експертизу для вирішення

питання щодо правомірності віднесення предмета до холодної зброї [4]. Для розв'язання поставлених перед експертом завдань застосовується криміналістичне вчення про холодну зброю, що підтверджує важливість дослідження його різних аспектів. У контексті вивчення цього питання безперечно актуальність має дослідження історико-правового аналізу його формування.

Питання формування та розвитку криміналістичного вчення про холодну зброю досліджували такі вчені, як Р. С. Белкін, Ю. П. Голдованський, Н. І. Ємельянов, А. Є. Михальчук, О. С. Подшибякін, А. Н. Самончик, Х. М. Тахо-Годі, М. В. Терзієв, Є. М. Тихонов, А. І. Устинов та ін.

Метою статті є аналіз історико-правового аспекту формування криміналістичного вчення про холодну зброю, а також розгляд теоретичних питань щодо місця такого вчення в системі криміналістики.

Дослідженню холодної зброї в криміналістичній літературі завжди приділяли значну увагу. Крім праць, що вийшли друком у 1950–70-х рр. та передбачали лише опис холодної зброї й окремі питання її вивчення, переважно експертного, було опубліковано низку досліджень, присвячених теоретичним проблемам холодної зброї. Так, було обґрунтовано необхідність створення криміналістичного вчення про холодну зброю та сліди її застосування, а також запропоновано його структуру та сформульовано ключові положення. Аргументом слугувала потреба в дослідженні холодної зброї на практиці правоохоронних органів, науковому розробленні зазначеного питання. До того ж, відчутними були прогалини в дослідженні холодної зброї в перших зарубіжних та вітчизняних посібниках із криміналістики.

Уперше питання про створення самостійного криміналістичного вчення про холодну зброю постало в 1975 р. [4], коли А. С. Подшибякін обґрунтував його необхідність, визначивши місце в системі криміналістики, структуру й ключові положення [5]. Якщо зважати на поняття криміналістичної теорії та вимоги до неї, сформульовані відомим теоретиком криміналістики Р. С. Белкіним, вчення про холодну зброю та сліди її застосування відповідає цим вимогам. Зокрема, він зазначає: «Підґрунтям окремої криміналістичної теорії є гіпотеза,

що відрізняється від неї лише ступенем підтвердження фактом. Таким чином, підставою для побудови гіпотез і перетворення їх на окремі криміналістичні теорії зрештою є факти... Окремою криміналістичною теорією не може бути будь-яка сукупність окремих теоретичних положень. Самостійні теоретичні побудови лише тоді можуть становити криміналістичну теорію, коли належать до чітко визначеної сукупності явищ, органічно пов'язаних між собою». Вчення про холодну зброю та сліди її застосування, власне, і є системою таких явищ. У межах окремих теоретичних положень пізнання може дійти до знання окремих закономірностей предмета: об'єктивний же зв'язок цих закономірностей має більш глибоку сутність – це вже рівень окремої криміналістичної теорії [6].

Характеризуючи структуру окремої криміналістичної теорії, Р. С. Белкін виокремлює такі її елементи:

1. Предмет окремої теорії. Предметом окремої криміналістичної теорії є певні закономірності об'єктивної дійсності серед тих, які криміналістика вивчає загалом.

2. Об'єкт (об'єкти) окремої теорії. Об'єктом криміналістичної теорії слід уважати ті явища, речі, процеси, взаємозв'язки, тобто ту частину предметної області, у якій виявляються теорії об'єктивної закономірності, що підлягають дослідженню.

3. Метод окремої теорії, тобто система пізнавальних прийомів, які використовують для побудови власне теорії, а також для застосування теорії на практиці, під час пізнання її предметної сфери. Ця система може містити в собі як усі методи, відомі загальній теорії криміналістики, так і лише їх частину, якщо якісь зі спеціальних методів криміналістики в цій теорії не відображені [7].

Таким чином, предметом криміналістичного вчення про холодну зброю є чотири групи закономірностей:

а) закономірності, що зумовлюють використання холодної зброї як засобу вчинення злочину;

б) закономірності утворення слідів застосування, володіння та використання холодної зброї;

в) закономірності оцінки та віднесення предметів до холодної зброї;

г) інші закономірності криміналістичного дослідження холодної зброї, слідів її використання слідчим, судом та експертом (фахівцем).

Об'єктом вчення є практика криміналістичного дослідження холодної зброї слідчим, судом та експертом, а також предмети, що належать до холодної зброї, та сліди її застосування, володіння й використання.

До методів, які використовують в окремій теорії, належать:

а) діалектичний матеріалістичний метод пізнання;

б) методи, які Р. С. Белкін охарактеризував як окремі методи пізнання та загальні методи криміналістики. До них належать спостереження, вимірювання, обчислення, опис, порівняння, експеримент, моделювання, математичні методи, які використовують у процесі криміналістичного дослідження холодної зброї та слідів її застосування;

в) криміналістичні й логічні методи встановлення приналежності предмета до холодної зброї, криміналістичної ідентифікації, аналогії, індукції, дедукції;

г) спеціальні криміналістичні методи інших видів криміналістичного дослідження холодної зброї та слідів її застосування слідчим, експертом (фахівцем) і судом: більшість із техніко-криміналістичних методів (наприклад виявлення нашарувань на зброї), а також структурно-криміналістичні методи, наприклад такі, які використовують під час огляду зброї, у межах тактики доведення цільового призначення знаряддя злочину в процесі допиту підозрюваного [8].

Криміналістичне вчення про холодну зброю та сліди її застосування повинно мати також власну структуру. Передусім, варто вирішити питання щодо поняття й ознак холодної зброї. У криміналістичній літературі наявні декілька визначень холодної зброї, переважно схожих між собою, але водночас відмінних, що, відповідно, потребує більш повного висвітлення. Іншим, не менш важливим і тісно пов'язаним із попереднім, є питання про класифікацію холодної зброї [9–10]. Наступний елемент вчення про холодну зброю – конструктивно-технічні дані її різновидів і слідів застосування. Найбільш складним і найменш розробленим є питання щодо криміналістичних і

логічних засад встановлення холодної зброї. Якщо про криміналістичні аспекти йшлося в працях М. В. Терзієва та Ю. П. Голдованського, то логічні засади становлення холодної зброї взагалі не розглядались.

З огляду на те, що криміналістичне вчення про холодну зброю становить самостійну та цілісну структуру, воно є самостійною галуззю криміналістичної техніки. З навчальною метою ця галузь може об'єднуватись у програмах і підручниках із криміналістики з іншою, традиційною галуззю криміналістичної техніки – судовою балістикою в межах одного розділу – «Криміналістичне дослідження зброї і слідів її застосування». Таке поєднання двох галузей в одному розділі є цілком виправданим, адже вони мають спільний об'єкт дослідження – зброю.

У літературі питання про місце криміналістичного вчення про холодну зброю в системі криміналістики до праць О. С. Подшибякіна не згадувалось, як не йшлося і про власне вчення. Водночас у дослідженні Ю. П. Голдованського та спільній праці Ю. П. Голдованського й Х. М. Тахо-Годі було здійснено спробу виявити місце експертизи холодної зброї в системі інших експертиз (ці автори віднесли її до трасологічної експертизи). Науковці акцентують увагу на тому, що питання, аналогічні тим, які вирішують під час експертизи холодної зброї, постають перед експертом також і під час балістичної експертизи саморобної вогнепальної зброї.

Методики дослідження холодної та вогнепальної зброї дуже подібні. Так, існує практика доручання проведення експертизи з визначення холодної зброї криміналістам – фахівцям у галузі судової балістики. Це не суперечить теоретичному висновку про те, що експертиза щодо визначення холодної зброї є трасологічною, оскільки балістична експертиза активно використовує методики трасологічної.

Ю. П. Голдованський і Х. М. Тахо-Годі довели належність експертизи холодної зброї та балістичної експертизи до суспільної групи, дійшовши висновку про належність її до трасологічних експертиз. Ці обставини, а також належність до однієї групи предметів дослідження (і холодна, і вогнепальна зброя належать до групи зброї) свідчать про зброезнавчу

експертизу, що передбачає експертизу вогнепальної та холодної зброї [11]. Доцільність такого поєднання підтверджує також те, що дія однієї з груп холодної зброї (метальна зброя) ґрунтується на законах балістики. Аналогічну позицію обстоює А. Є. Михальчук, який писав про криміналістичну експертизу зброї. Водночас зазначену ідею поділяють не всі науковці. У 1983 р. Є. М. Тихонов у навчальному посібнику «Криміналістична експертиза холодної зброї» полемізує щодо окремих питань змісту криміналістичного вчення про холодну зброю. Зокрема, автор не погоджується із включенням у це вчення положень про сліди застосування холодної зброї, володіння та користування нею, вважаючи наявність цих положень «одним із головних аргументів належності криміналістичного дослідження холодної зброї до трасологічної експертизи». Він вважає, що відбувається змішування двох самостійних галузей криміналістичних знань, на що вказує низка міркувань.

Трасологічні методи дослідження слідів та об'єктів, що залишили ці сліди, застосовуються незалежно від того, чи є досліджуваний предмет холодною зброєю. З позиції трасології не має значення, чим залишено слід: кухонним чи мисливським ножом, стилетом, слюсарським шабером, голівкою спортивної гантелі, булавою тощо. У цьому разі предмет трасологічної експертизи також не містить жодних особливостей, відмінність у призначенні слідоутворювальних об'єктів (холодна зброя це чи ні) не впливає на принципи положення трасології. Не випадково в суміжній з трасологією галузі – судово-медичній травматології – сліди дії ушкоджуючих знарядь на тілі людини вивчаються відповідно до характеру пошкоджень (колоті, колото-різані, рублені та ін.), незалежно від того, чи є це знаряддя холодною зброєю. Те саме можна констатувати і відносно слідів застосування холодної зброї, що залишаються на ній, тобто нашарування мікрооб'єктів. Не має значення, залишились ці мікрооб'єкти (мікрочастки) на поверхні гайкового ключа, яким було нанесено пошкодження, чи на ударній частині кастета, кистені. Усе це самостійні галузі судово-медичних чи криміналістичних досліджень, які можуть стосуватися

дослідження холодної зброї лише для вирішення окремих завдань і власними методами.

Отже, аналіз спеціальної літератури та експертної практики свідчить про те, що в галузі криміналістичної експертизи холодної зброї існує чимало наукових проблем. Багато завдань далекі від вирішення або взагалі не розглядаються, деякі важливі питання залишаються дискусійними, недостатньо вивчено різні аспекти, пов'язані з організацією експертної діяльності. Це пояснюється тим, що дослідженню холодної зброї не приділялось належної уваги, оскільки серед криміналістів існували різні думки про необхідність його існування як самостійної галузі криміналістичної техніки. Тривалий час не було визначено місце цього виду дослідження, його включали і до судової балістики, і до трасології. Таке становище відобразилося на побудові теоретичних засад криміналістичної експертизи холодної зброї, що визначалися як ідентифікаційне дослідження. Недоліком є також те, що з розвитком криміналістичної діагностики, теоретичні засади цієї експертизи не було переглянуто. Поза увагою вчених залишилися питання щодо класифікації діагностичних ознак холодної зброї, вироблення єдиних критеріїв їх оцінки. Вимоги експертизи на сучасному рівні, прискорені темпи розвитку науки на основі використання новітньої техніки і її можливостей дали змогу виявити, що деякі розробки та рекомендації стосовно методики проведення експертизи застаріли й потребують удосконалення. Назріла необхідність у програмованому підході до криміналістичного дослідження холодної зброї, алгоритмізації процесу виробництва цього дослідження. Важливість вищевикладених проблем, необхідність розгляду шляхів вирішення спірних питань, можливість усунення наявних прогалин, що перешкоджають підвищенню якості криміналістичної експертизи холодної зброї, визначають актуальність подальших досліджень зазначеної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України. – Офіц. вид. – Київ : Атіка, 2006. – 168 с.
2. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів [Електронний ресурс] :

рішення розширеного засідання секції НКМР при Міністерстві юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи. Протокол від 15 січ. 1999 р. № 22. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002320-99>. – Назва з екрана.

3. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квіт. 2002 р. № 3. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/go/0003700-02>. – Назва з екрана.

4. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [Авраменко О. В., Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В. та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благуті, Є. В. Пряхіна. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.

5. Подшибякин А. С. Вопросы криминалистического исследования холодного оружия / А. С. Подшибякин. – Саратов, 1975. – 320 с.

6. Подшибякин А. С. Холодное оружие. Криминалистическое исследование / А. С. Подшибякин. – М. : ЮрИнфоР, 1997. – 412 с.

7. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 215 с.

8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристь, 1997. – . –

Т. 1 : Общая теория криминалистики. – 1997. – 408 с.

9. Емельянов Н. И. Краткие сведения о холодном оружии / Н. И. Емельянов. – Л. : МТО УМ исполкома Ленгорсовета, 1957. – 36 с.

10. Устинов А. И. Холодное оружие (ножи, кинжалы, кортики, тесаки, стилеты, штыки) / А. И. Устинов, М. Э. Портнов, Ю. А. Нацваладзе. – М. : Арсенал-пресс, 1994. – 224 с.

11. Устинов А. И. Криминалистическое исследование холодного оружия / А. И. Устинов // Проблемы судебной экспертизы : материалы науч. конф. – М. : Прогресс, 1961. – С. 100.